

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

1.285 ✓

۸۷/۱/۱۰۵۷۹۴
۸۷۸۲۳

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

تحلیل جامعه شناختی شعر احمد شاملو

استاد راهنما: دکتر علی اکبر سام خانیانی

استاد مشاور: دکتر سید مهدی رحیمی

کتابخانه اساتید دانشگاه بیرجند
تاسیس ۱۳۸۷

نگارنده: غلام رضا بهرام پور

تابستان ۱۳۸۷

۱۳۸۷ / ۹ / ۲۳

۱۰۶۵۴۷

تاریخ:
شماره:
پیوست:

صورتجلسه دفاع از پایان نامه ی تحصیلی دوره ی کارشناسی ارشد

با تأییدات خداوند متعال، جلسه ی دفاع از پایان نامه ی تحصیلی کارشناسی ارشد آقای غلامرضا بهرامپور

به شماره دانشجویی: ۸۴۱۳۲۰۷۰۱۱

رشته: زبان و ادبیات فارسی گرایش: -

دانشگاه بیرجند

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

تحت عنوان: تحلیل جامعه شناختی اشعار احمد شاملو

مورخ: ۸۷/۴/۱۲

روز: چهارشنبه

واحد در ساعت: ۱۶

به ارزش: ۴

با حضور اعضای محترم هیأت داوران متشکل از:

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	سمت
	استادیار	دکتر علی اکبر سام خانی	استاد راهنمای اول
—	—	—	استاد راهنمای دوم
	استادیار	دکتر سید مهدی رحیمی	استاد مشاور اول
—	—	—	استاد مشاور دوم
	استادیار	دکتر محمدرضا راشد محصل	داور اول
	استادیار	دکتر بتول مهدوی	داور دوم
	استادیار	دکتر ابراهیم محمدی	نماینده تحصیلات تکمیلی

تشکیل گردید، نتیجه ارزیابی به شرح زیر مورد تأیید قرار گرفت:

قبول (با درجه عالی و امتیاز: ۱۹۱ نوبت) دفاع مجدد مردود

۱- عالی (۲۰-۱۸) ۲- بسیار خوب (۹۹-۱۷-۱۶) ۳- خوب (۹۹-۱۵-۱۴) ۴- قابل قبول (۹۹-۱۳-۱۲)

کلیه مزایا اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و ... از پایان نامه
کارشناسی ارشد برای دانشگاه بیرجند محفوظ می باشد. نقل مطالب با ذکر منبع
بلا مانع است.

تقدیم

هر چند این دست نوشته شایسته ی او نیست ،

به روح نستوه **پدرم** پیشکش می کنم

که آموزگار راستی و پایداری من بود

و به پیشگاه مهر **مادرم** تقدیم می دارم که اندوه نبودن آن بزرگ را بر
ما و خود هموار کرد .

و صمیمانه به **همسرم** تقدیم می کنم که یاریگر طبع بی قرار من در

همه کاوشهای پر درد سر بوده است و فرزندانم **احسان و نرگس**

خود برتر از آنند که این ناچیز را نزدشان به ارمغان برم .

ایشان مردان و زنان فر دایند و چشم نیاز من نیز به روشنائی اندیشه شان ...

سپاس

از سروران و آموزگاران اندیشیدن :

استاد ارجمند جناب آقای **دکتر سام خانیانی** راهنمای صبور این

تحقیق، به خاطر همدلی ها و راهنمایی های خردمندانه شان

و از استاد ارجمند جناب آقای **دکتر سید مهدی رحیمی** به خاطر

بزرگواری شان در گشایش افقهای تازه برای اندیشه و مطالعه

و استاد ارجمند جناب آقای **دکتر راشد محصل** به خاطر روشنایی

کلامشان سپاسگزارم.

نیز استاد ارجمند جناب آقای **دکتر حقدادی** را به یمن حسن خلق و

رهنمونی به چشمه سارهای ادب سرزمین وحی می ستایم.

خداوند دوست را سپاسگزارم که حسن همراهی این خوبان را نصیب

فرمود.

امید که در پناه لطف خویش تندرست و سعادتمند شان بدارد.

آمین

چکیده

سخن شاعر خصوصاً اگر رسالت مدار و متعهد به اندیشه و آرمانی انسانی باشد، معمولاً آینه‌ی بسیاری از حوادث و پدیده‌های اجتماعی عهد او به شمار می‌رود.

شاملو از جمله شاعران مسؤول عهد ماست که به استناد اشعار و فعالیت‌های فرهنگی - اجتماعی اش تا حد وسیع به کند و کاو در اوضاع سیاسی، اجتماعی روزگار خود پرداخته و عقاید و آرمان‌های خود را در شعرش فریاد کرده است. شعر شاملو سرگذشتنامه اجتماع روزگار اوست. او برای درک هرچه بهتر خواسته‌ها و دردهای مردم در میان طبقات مختلف ایشان زیسته و درگیر مسائل گوناگونی بوده است. از این رو سخنش هم به گونه‌ای روایتگر حوادث اجتماعیست و هم حاوی نقد شرایط و رفتار مردم و حاکمان. در شعر او به مفاهیمی چون: آزادی، فقر، اعدام، جامعه و مردم پرداخته شده است.

در این تحقیق با تکیه بر معتقدات شاعر و بررسی نگاه و مواضع او نسبت به اجتماع، پدیده‌هایی چون؛ استبداد، پندارهای خرافی، مبارزه، روشنفکری، اعدام و فقر نیز مد نظر قرار گرفته است. دیگر فصول این تحقیق حاوی اوضاع زندگی شاعر، اندیشه‌های سیاسی و فلسفی اش، نگاه او به جامعه‌ی زنان عهدش و سرگرانی‌ها و رویگردانی‌هاست.

واژگان کلیدی: جامعه‌شناسی، مبارزه، روشنفکری، رسالت، شعر معاصر، استبداد.

فهرست مطالب

عنوان	شماره صفحه
سخن نخست.....	۱
مقدمه.....	۵
سال شمار زندگی احمد شاملو.....	۶
فصل اول: شخصیت فردی و اجتماعی شاعر	۱۲
۱- مردم دوستی.....	۱۴
۲- شجاعت.....	۱۵
۳- ثبات قدم.....	۱۷
۴- حساسیت.....	۱۸
۵- شتابکاری.....	۲۰
فصل دوم: جامعه و پدیده های اجتماعی در شعر شاملو	۲۲
۱-۲ سیمای جامعه در شعر شاملو.....	۲۳
۲-۲ پدیده های اجتماعی شاخص در شعر شاملو.....	۲۷
۱-۲-۲ ستم پذیری.....	۲۷
۲-۲-۲ سکوت.....	۲۹
۳-۲ ناهنجاریها و انحرافات اجتماعی در شعر شاملو.....	۳۰
۱-۳-۲ ریا و نیرنگ.....	۳۰
۲-۳-۲ غفلت و سطحی نگری.....	۳۳

- ۳-۳-۳ بزهکاری ها (انحرافات فردی) ۳۵
- ۴-۲ نقد پندارهای عامیانه و خرافی اجتماع در شعر شاملو ۳۶
- ۱-۴-۲ قربانی، وسیله گریز از تحلیلهای منطقی ۳۸
- ۲-۴-۲ اوراد و اذکار، موجبات رخوت توده ۴۱
- ۳-۴-۲ جادو، نماینده امیدهای واهی جامعه و هیبت ستم ۴۳
- ۴-۴-۲ سرگرانی و روی گردانی شاعر از مردم ۴۶
- فصل سوم: اوضاع سیاسی در شعر شاملو** ۵۵
- ۱-۳ دولت اوغاد و سَفَل ۵۶
- ۲-۳ تحمیق مردم و پوشالی شدن اندیشه ها و ارزشها ۵۹
- ۳-۳ سانسور ۶۰
- ۴-۳ خفقان ۶۱
- ۵-۳ بیداد ۶۵
- ۶-۳ اعدام ۶۷
- ۷-۳ مبارزه ۶۹
- فصل چهارم: روشنفکری و تعهد در شعر شاملو** ۸۰
- ۱-۴ تعاریف ۸۰

- ۲-۴ روشنفکری در سخن شاعر ۸۱
- ۳-۴ تعهد شاعر در برابر جامعه بشری ۸۴
- ۴-۴ تعهد شاعر در برابر اقشار جامعه ۹۰
- ۵-۴ زن در شعر شاملو ۱۰۳
- ۱-۵-۴ درآمدی بر جایگاه زن در تاریخ گذشته و معاصر ایران ۱۰۳
- ۲-۵-۴ جوانی ۱۰۵
- ۳-۵-۴ دیدگاه شبه فمینیستی شاعر ۱۰۸
- ۴-۵-۴ مردارِ زنان ۱۱۵
- ۵-۵-۴ آیدا ، لبخند آمرزش ۱۱۷
- فصل پنجم: تأثیر مکاتب فکری و فلسفی در شعر شاملو.** ۱۲۱
- ۱-۵ اومانیزم ۱۲۱
- ۱-۵-۱ فردیت (من گرایی) ۱۲۱
- ۲-۱-۵ خداگونه گی ۱۲۵
- ۲-۵ آگزیستانسیالیسم ۱۲۸
- ۳-۵ اندیشه های سوسیالیستی ۱۳۲

۱۳۳	۱-۳-۵ آزادی
۱۳۹	۲-۳-۵ کار و کارگر
۱۴۱	۴-۵ دموکراسی
۱۴۲	۵-۵ نیهیلیسم
۱۵۲	فصل ششم: کاربرد زبان اجتماع در شعر شاملو
۱۵۴	استفاده از فولکلور و زبان توده مردم
۱۶۰	۲-۶ نمادگرایی و ابهام (زبان خواص)
۱۶۳	۳-۶ رمزوارگی سخن به تبع حوادث و جریانات سیاسی واجتماعی
۱۶۷	فصل هفتم: جامعه شناسی اساطیر در شعر شاملو
۱۶۷	۱-۷ مرغ، سروش بیداری اجتماع
۱۷۴	۲-۷ انسان و اجتماع
۱۸۰	۳-۷ باد:
۱۸۰	۱-۳-۷ مظهر طغیان اجتماع
۱۸۳	۲-۳-۷ جلوه گر امید
۱۸۴	۴-۷ زمین، مظهر تلاش و آموزگار همت

- ۱۸۸ ۵-۷ خضر و آبادانی
- ۱۸۹ ۶-۷ خورشید، نماینده امید اجتماع
- ۱۹۲ سخن آخر
- ۱۹۴ نمایه برخی نام های مفید
- ۱۹۸ فهرست منابع و مآخذ

به نام خداوند جان و خرد

سخن نخست

پیش از آن که بذر «شعر نو» در باغ ادبیات مان جوانه بزند، درخت تناور «شعر کلاسیک» سایه‌ی سترگ خود را بر بخش اعظم ادب و میراث فرهنگی فارسی گسترده بود. نام ایران نیز همراه نام شاعران پرآوازه‌ای چون؛ فردوسی، خیام، سعدی، مولوی و حافظ در محافل ادبی دنیا یاد می شد. بررسیها و تحقیقات کارشناسان هم بیشتر پیرامون آثار آن نامداران صورت می گرفت. اگر نیمای بزرگ و برخی نوسرایان سخت کوش، دری به دنیای جدید شعر و شاعری نمی گشودند، شاید هنوز هم برگ زرین دفتر ادبیات ما همان بود که بود! البته امروزه هم از اعتبار آثار آن بزرگان در گوشه و کنار دنیا چیزی کاسته نشده است و با اینکه فخر و مباهات به میراث کهن شعر فارسی بی راه و بی دلیل نیست، پای فشردن و ایستایی بر آن هم برای همیشه پسندیده نمی‌نماید؛ زیرا به خوبی پیداست که شعر نو امروزه به زبانی دیگر معرف فرهنگ ایران زمین در اذهان مردم دنیاست.

بہتر است واقع بین باشیم و به اییاتی چند که از سعدی شیرازی بر سردر یک نهاد یا سازمان بین-المللی دیده می شود، مغرور نشویم و هنر را تنها « نزد ایرانیان» نشماریم و از سر دقت نگاهی بیندازیم به کتب درسی و دانشگاهی کشورمان، تا تامها و جملات و عقاید و اظهارنظرهای بسیاری از بزرگان ادبیات و علوم دیگر کشورها را در جای جای صفحاتشان ببینیم. بویژه وقتی مصداقهایی از شعر نوین را شاهدیم که تا حد حیرت‌آوری، پا در گلیم فلسفه، جامعه‌شناسی، روانشناسی و دیگر علوم دراز کرده‌اند؛ احساس تیز به داشتن اندیشه، خیال و زبان تازه‌ای که نماینده‌ی تفکر ایرانی در دنیا باشد، چشم ما را به این نهال نو پا و جوان می دوزد: شعر نو!

آنچه شعر نو و حتی داستان جدید را معرف ادبیات ما ساخته است، تنها تغییرات شکلی و ساختاری زبان و شعر یا دگرگونی در مصادیق خیال و خیال‌انگیزی نیست، بلکه پهنه محتوایی آنها یا به عبارتی جامعه، ارزشهای انسانی و اجتماعی، سیاست، تفکر، فرهنگ، حقوق، اخلاق و... به مراتب مهمتر است. اگر تا چندی پیش تأکید پایان نامه های ادبی ما بر ساختار زبان، صور خیال، آرایه‌های ادبی و یا مقایسه‌ی برخی اشعار با یکدیگر بود، امروزه نقد محتوایی، بررسیهای جامعه-شناختی، سیاسی و روان‌شناختی در آثار ادبی ما بویژه در شعر نو اهمیت قابل توجهی یافته است و پرداختن بدانها نوعی همراهی آموزشی با زمان به شمار می‌آید.

هر چند در آثار شعرای کلاسیک ما هم رد پای تاریخ و سیاست و جامعه‌شناسی پیداست، اما امروزه ارزش جامعه و انسان به طور عام و در ادبیات به طور خاص افزایش یافته است و توجه به پاره‌ای از مسائل روز جامعه و جهان (درد مشترک) محور اصلی اندیشه و رسالت شاعر نوگرا و نوسراست و از این جهت شایسته‌ی بررسی و نقد و نظر از جنبه‌های مختلف می‌نماید.

نگارنده برای شعر احمد شاملو - نماینده‌ی تمام عیار شعر سپید و از برجسته‌ترین شعرای معاصر ایران - از منظر جامعه‌شناختی، قدمی برداشت تا شاید ادای دینی کرده باشد به بخشی از ادبیات زنده و پویای این سرزمین که شایسته توجه بیشتر است. به این امید که همی جمعی برای این مهم در دانشگاههای ما صورت پذیرد. برای این منظور تا حد ممکن کتابها، مقالات و جزواتی را که به نقد و نظر درباره‌ی شاملو و شعر او پرداخته بودند، بررسی نمود. اما مبنای اصلی این پژوهش، کتابهایی از حوزه‌های دیگر، مثل جامعه‌شناسی، فلسفه، هنر، سیاست و تاریخ نیز هست.

در مجموع، این پژوهش از تحقیقات میان رشته‌ای و مستلزم آشنایی و مطالعه در حوزه‌های مختلف ادبی است. آثار ادبی ادوار مختلف ما عمیقاً از فضای اجتماعی و سیاسی هر دوره متأثر است

و براندیشه و شخصیت فرهنگی و فعالیتهای مردم نیز (خاصه در صد ساله اخیر) تأثیرگذار بوده است. بنابراین نگارنده سعی دارد در حد ممکن در این حوزه به پژوهش پردازد.

پیش از ورود به بحث، یادآوری چند نکته برای سهولت درک فصول این نوشتار ضروریست:

۱- منظور از شعر احمد شاملو تنها سروده‌های شخصی اوست و اشعار ترجمه وی در این رساله

مد نظر نیست.

۲- در تحلیل شعر شاعر از منظر جامعه‌شناختی، محتوای اجتماعی و اصول و نکاتی مبنا قرار

گرفته‌اند که برای مخاطب رشته‌ی ادبیات قابل درک و استنباط باشد. از این رو برخی مباحث

تخصصی جامعه‌شناسی یا شیوه‌های دقیق تحلیل در آن رشته، مشمول این پژوهش نیستند.

۳- در بررسی و توضیح، معمولاً وقایع و حوادث اجتماعی دوزه معاصر مبنای تطبیق و تحلیل

واقع گردیده است و از ذکر مسائل فرعی و حاشیه‌ای خودداری کرده ایم.

۴- منظور از تحلیل جامعه‌شناختی شعر شاملو در این پژوهش، شناخت و بازنمایی نحوه نگاه

شاعر به اجتماع، پدیده‌ها و طبقات آن در ایران است.

۵- ارجاعات این تحقیق بر مبنای کتاب "آیین نگارش" اثر دکتر محمود فتوحی (۱۳۸۵، تهران، نشر

سخن) است.

۶- برای سهولت دسترسی و اطمینان از کامل بودن اشعار، کلیه شواهد شعری این تحقیق از

"مجموعه آثار، دفتر یکم؛ اشعار شاملو" به عنوان منبع اصلی استفاده شده است. منبع یادشده با اشراف

دفتر نظارت بر حفظ و نشر آثار شاملو به چاپ رسیده و از جمله مزایای آن بر دیگر چاپها و دفاتر

پراکنده، نمایه‌الفبایی نام مجموعه‌ها و حتی نام شعرهاست. و توضیحات مخصوص شاعر درباره

هریک از عناوین خاص و ابهامات موجود برخی از اشعار در انتهای این مجموعه است. در ضمن ارجاعات شواهد شعری نیز برای سهولت دست یابی مراجعان بر مبنای چاپ یاد شده به صورت خلاصه (دفتر یکم، شعرها ص...) آمده است.

هر چند در قالب جملات و سطور اندک، پاسداشت همت، زحمت و صبوریهای استاد ارجمند

جناب آقای دکتر سام خانیانی

نیز راهنمایی‌های خردمندانه‌شان در باب تدوین این نوشتار مقدور و میسر نیست؛ اما یادآوری این

نکته را لازم می‌دانم که:

« بلبل از فیض گل آموخت سخن ورنه نبود

این همه قول و غزل تعبیه در منقارش ،

پس، از محضر شریفشان به خاطر مزاحمت‌های مکرر، پوزش می‌طلبم و لطف سخن ایشان و احترامی

را که برای نظرات و عقاید این بنده قایل گشته‌اند، بردیده منت می‌دارم.

همچنین مجموع راهکارها و نظرات نافذ و توضیحات صبورانه‌ی استاد گرامی

جناب آقای دکتر رحیمی

مشاور ارجمند این رساله را نیز بی‌نهایت سپاس دارم. بویژه معرفی برخی کتب و شرح

چکیده‌ی پاره‌ای از مباحث ضروری برای استفاده در فصول این نوشتار را از جانب آن استاد ارجمند

راهگشای خود برای تنظیم این پژوهش می‌شناسم و از درگاه ایزد عزیز سلامت و سعادت آن

بزرگان را خالصانه خواستارم

برای درک درست و دریافت صحیح معنا و محتوای یک شعر، نخست باید حال و هوای روزگار شاعر و جامعه عهدش را بشناسیم، خاصه آنگاه که بررسی جامعه شناختی شعر، منظور پژوهش باشد. شاملو شاعری اجتماعی و حساس به حوادث روزگار خود بوده است و همانند برخی هم-دوره‌های خود در مآخولیای احساسات حقیر و رؤیاهای بی‌دردانه نزیسته، بلکه بارها این دسته از شاعران را به باد انتقاد گرفته است. نگاهی گذرا به اوضاع جامعه‌ی عهد او خالی از فایده نیست:

« کشور ما ایران از زمان مشروطیت به این سو... ۳ شاه قاجار، ۲ شاه پهلوی و ۵ رئیس جمهوری اسلامی به خود دیده است. و (از ابتدا) در روزگار قاجار ۷۴ بار حکم رئیس‌الوزرای صادر شده. در جمهوری اسلامی ۵ تن بر منصب نخست وزیری (وریاست جمهوری) تکیه زدند و در مجموع ۱۲۱ کابینه بر سر کار آمده و (در قرن بیستم) ۲ انقراض رژیم، ۳ کودتا، ۲ انقلاب و ۳ نهضت اصلاح طلبی در ایران به وقوع پیوست.» (قاسمی، ۱۳۸۰: ۱۰)

روزگار حکومت دو پهلوی - رضا شاه و پسرش محمدرضا- بیش از نیم قرن و در واقع بخش اصلی دوره حیات شاعر را در بر گرفته است. کشور ما در آن دوران، عرصه تنازع قدرتها برای تاراج منابع و معادن و به گونه‌ای شاهراه هجوم و حمله به دیگر بازارهای دلخواه آنها بوده است. به عنوان نمونه، از میان مجموعه عوامل و دلایلی که در آن دوران ایران را جولانگاه قدرت‌نمایی بیگانگان نموده بود، به سه عامل عمده اشاره می‌کنیم:

۱- اهمیت یافتن نفت در صنعت و سیاست جهانی.

۲- جغرافیای سیاسی ایران در منطقه خاورمیانه.

۳- فساد و آلودگی دربار ایران که زمینه ساز جذب و جلب هر گونه قدرت طماع و حيله گر در آن دوران بود.

از بطن عوامل یاد شده حوادث بی شماری در صد ساله ی اخیر متولد شده که بر تمامی ارکان حاکمیت و طبقات جامعه ما اثر گذاشته و البته درزبان و بیان شاعر نیز به نحوی تبلور یافته است.

برای ورود به مباحث این نوشتار و شناخت هر چه بهتر شعر شاملو ابتدا نگاهی اجمالی به سال شمار زندگی و تلاشهای او می اندازیم.

سال شمار زندگی احمد شاملو

۱۳۰۴ شمسی: احمد شاملو (ا. بامداد) تولد: روز ۲۱ آذر در خانه شماره ۱۳۴ خیابان صفی علیشاه تهران. نام پدر: حیدر. نام مادر: کوکب عراقی

۲۰-۱۳۱۷: تحصیل دوره دبستان در شهرهای خاش، زاهدان، مشهد و بیرجند.

۲۳-۱۳۲۱: انتقال پدر به گرگان و ترکمن صحرا برای سرو سامان دادن به تشکیلات از هم پاشیده ژاندارمری. / ادامه تحصیل در گرگان در کلاس سوم دبیرستان. / شرکت در فعالیتهای سیاسی در مناطق شمال کشور. / دستگیری در تهران و انتقال به زندان شوروی ها در رشت.

۲۵-۱۳۲۴: آزادی از زندان و کوچ به رضائیه. / ورود به کلاس چهارم دبیرستان.

(با آغاز حکومت «پیشه وری» و دموکراتها، چریکها به منزلشان ریخته او و پدرش را قریب دو ساعت مقابل جوخه آتش نگه می دارند تا از مقامات بالا کسب تکلیف کنند.)

بازگشت به تهران و ترک کامل تحصیل مدرسی.

۱۳۲۶: ازدواج اول. / انتشار مجموعه اشعار «آهنگهای فراموش شده» توسط ابراهیم دیلمقانیان.

۱۳۲۷: انتشار هفته نامه «سخن نو» (پنج شماره).

۱۳۲۹: انتشار داستان «زن پشت در مفرغی». / انتشار هفته نامه «روزته» (هفت شماره).

۱۳۳۰: سردبیری «چپ» مجله «خواندنیها». / انتشار شعر بلند ۲۳ و مجموعه اشعار «قطع نامه».

۱۳۳۱: مشاورت فرهنگی سفارت مجارستان.

۱۳۳۲: انتشار مجموعه اشعار «آهنا و احساس» که پلیس آن را در چاپخانه می سوزاند.

ترجمه «طلا در لجن» اثر ژيگموند موریتس و رمان بزرگ «پسران مردی که قلبش از سنگ بود» اثر

موریو کایی (این مجموعه با تعدادی داستان کوتاه نوشته خودش و همه یادداشتهای «کتاب کوچه»

در یورش افراد فرمانداری نظامی به خانه اش ضبط شده از میان می رود. خود او موفق به فرار

می شود.)

۱۳۳۳: زندانی سیاسی در زندان موقت شهربانی و زندان قصر ۱۳ یا ۱۴ ماه.

۱۳۳۴: آزادی از زندان. (چهار دفتر شعر آماده به چاپ او را «نقاشیان» نامی با خود می برد و دیگر

پیدایش نمی شود! مثل؛ شعر بلند «مرگ شاماهی» نخستین تجربه شعر روایی به زبان محاوره.)

۱۳۳۵: سردبیری مجله «بامشاد».

۱۳۳۶: انتشار مجموعه اشعار «هوای تازه»، افسانه های هفت گنبد نظامی، حافظ شیراز، ترانه ها

(رباعیات ابوسعید ابوالخیر خیام و بابا طاهر).

۱۳۳۷: ترجمه رمان «پابرهنه ها» اثر زاهاریا استانکو با عطا بقایی.

۱۳۳۸: انتشار قصه «خروس زری پیرهن پری» برای کودکان. / تهیه فیلم مستند سیستان و بلوچستان

برای شرکت ایتال کنسولت. / نشر مجله «آشنا». / آغاز همکاری با سینما گران.

۱۳۳۹: چاپ مجموعه اشعار «باغ آینه». / ماهنامه «اطلاعات» (دو شماره). / تأسیس و سرپرستی اداره

سمعی وبصری وزارت کشاورزی با همکاری هادی شفائیه و سهراب سپهری.

۱۳۴۰: سردبیری کتاب هفته (۲۴ شماره).

۴۲-۱۳۴۱: آشنایی با آیدا (۱۴ فروردین ۱۳۴۱)

ترجمه «درخت سیزدهم» اثر آندره ژید و «سی زیف و مرگ» اثر روبرمرل.

۱۳۴۳: ازدواج با آیدا در فروردین ماه و اقامت در شیرگاه (مازندران).

انتشار مجموعه اشعار «آیدا در آینه» و «لحظه‌ها همیشه». / انتشار گاهنامه «اندیشه و هنر» ویژه ابامداد، به سردبیری و مدیریت دکتر ناصر وثوقی.

۱۳۴۴: چاپ مجموعه اشعار «آیدا درخت و خنجر و خاطره». / ترجمه کتاب (۸۱۴۹۰) اثر آلبر شمبون.

۱۳۴۵: انتشار مجموعه اشعار «ققنوس در یازان». / انتشار هفته نامه ادبی هنری «بارو» که بعد از سه شماره با اولتیماتوم وزیر اطلاعات وقت تعطیل می شود. / شرکت در شب شعر به دعوت انجمن ایران و آمریکا.

۱۳۴۶: سردبیری قسمت ادبی و فرهنگی هفته نامه «خوشه». / ترجمه و چاپ کتاب «قصه های من و بابام» اثر ارسکین کالدول. / عضویت کانون نویسندگان ایران.

۱۳۴۷: تحقیق روی غزلیات حافظ. / نمایشنامه «عروسی خون» اثر فدریکو گارسیا لورکا. ترجمه «غزل غزلهای سلیمان». / شرکت در شب شعر به دعوت انجمن فرهنگی ایران و آلمان، گوته.

۱۳۴۸: چاپ قصه منظوم «چی شد که دوستم داشتن» برای کودکان. / تعطیلی مجله «خوشه» با اخطار رسمی ساواک. / چاپ مجموعه اشعار «مرثیه های خاک».

۱۳۴۹: انتشار مجموعه اشعار «شکفتن در مه». / کارگردانی چندفیلم فولکلوریک برای تلویزیون...

۱۳۵۰: زمان «خزه» ترجمه مجددی از «زنگار». / ترجمه کامل «پابرهنه ها» اثر زاهاریا استانکو..

نگارش نمایشنامه «آنتیگون» (ناتمام). / مرگ مادرشاعر.

۱۳۵۱: تدریس زبان فارسی در دانشگاه صنعتی (سه ترم). / نگارش فیلم نامه کوتاه «حلوا برای زنده ها».